

รายงานฉบับสมบูรณ์ของงานวิจัยพื้นฐานซึ่งได้รับทุนอุดหนุนทั่วไป
มหาวิทยาลัยขอนแก่น ประจำปีงบประมาณ 2553

เรื่อง

สาเหตุและผลจากการออกมาอยู่นาของเกษตรกรจังหวัดขอนแก่น

Cause and effect on permanent or semi-permanent relocation of farmer
in Khon Kean Province, Thailand

คณะผู้วิจัย

รศ. ดร. สุจินต์ ลิมารักษ์

รศ. ดร. วิริยะ ลิมปิ่นนันทน์

ภัทรพงษ์ เกริกสกุล

อนาลยา หนานสายออ

สาขาวิชาเกษตรเชิงระบบ ภาควิชาพืชศาสตร์ และทรัพยากรธรรมชาติการเกษตร

คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

บทสรุปผู้บริหาร

“สาเหตุและผลจากการออกมาอยู่นาของเกษตรกรจังหวัดขอนแก่น”

ประเทศไทยได้เริ่มประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 เมื่อปี พ.ศ. 2504 นั้น นับว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในประเทศไทยอย่างรวดเร็ว จากการพัฒนาที่เกิดจากหน่วยงานทางภาครัฐที่เข้ามาสู่ชุมชนทั่วประเทศ โดยเฉพาะภาคอีสานที่ถูกขนานนามว่าเป็นดินแดนที่ “ทุรกันดาร” อย่างยิ่งดังนั้นในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ จึงให้ความสำคัญในการพัฒนาภาคอีสานเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะการปรับเปลี่ยนระบบการผลิตทางการเกษตร เพราะจุดเด่นของภาคอีสานคือ มีพื้นที่ขนาดใหญ่ และมีพื้นที่ว่างเปล่าเป็นจำนวนมาก ดังนั้นจึงเหมาะที่จะพัฒนาและผลักดันให้ปลูกพืชเศรษฐกิจแต่จากการพัฒนาดังกล่าวที่มุ่งเน้นในการทำการเกษตรเชิงธุรกิจ หรือการทำการเกษตรแบบเชิงเดี่ยว (Mono-cropping) นั้นได้ส่งผลกระทบต่อระบบความหลากหลายทางชีวภาพเป็นอย่างยิ่ง เพราะระบบการผลิตพืชเชิงเดี่ยวเพื่อมุ่งเน้นในด้านการจำหน่าย หรือแลกเปลี่ยนเป็นเงิน ส่งผลให้เกษตรกรจำเป็นต้องพึ่งพาทุนจากภายนอกเป็นหลัก ประกอบกับความมั่นคงทางสภาพเศรษฐกิจของเกษตรกรมีน้อยเนื่องจากการผลิตในระบบดังกล่าวเกษตรกรไม่สามารถผู้กำหนดราคาผลผลิตได้เองอีกด้วย รวมไปถึงต้องขยายพื้นที่ในการเพาะปลูกให้กว้าง และมีการใช้สารเคมีเพื่อเพิ่มผลผลิตอีกด้วย ซึ่งแตกต่างจากระบบการทำการเกษตรแบบผสมผสานซึ่งมีความหลากหลายทางชีวภาพมากกว่าเป็นสิ่งที่สามารถประกันความเสี่ยงต่อสภาพเศรษฐกิจ และสภาพความมั่นคงของอาหารในระบบครัวเรือน และชุมชนของเกษตรกร

จากการการศึกษาภาคสนามเบื้องต้นภายใต้โครงการ “การศึกษาผลสัมฤทธิ์ของการส่งเสริมการเลี้ยงไก่พื้นเมืองในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ” ในปี พ.ศ. 2549 พบว่ามีเกษตรกรบางรายได้แยกตัวออกจากชุมชน ไปอาศัยอยู่ที่สวน หรือนา แบบถาวรและ กึ่งถาวร เพื่อดำเนินกิจกรรมทางการเกษตรในลักษณะเกษตรผสมผสาน ที่มีหลายกิจกรรมด้วยกันพร้อมทั้งสามารถเกี่ยวคู่กัน รวมถึงจากโครงการที่ได้ทำการศึกษาเรื่องการออกมาอยู่นาเพื่อทำการเกษตรผสมผสาน ซึ่งดำเนินการผ่านมาแล้วเมื่อปี พ.ศ. 2552

จากปรากฏการณ์ดังกล่าวจึงเกิดคำถามในการวิจัยครั้งนี้ว่า การที่เกษตรกรย้ายออกจากชุมชน มาอาศัยอยู่นอกชุมชนอย่างถาวร และกึ่งถาวร เพื่อทำเกษตรผสมผสานนี้มีสาเหตุ และปัจจัยอะไรที่ทำให้เกษตรกรเหล่านี้แยกตัวออกมาอยู่อาศัยอยู่นอกหมู่บ้าน และเกษตรกรเหล่านี้ออกมาทำอะไรรวมถึงจะสามารถสร้างรายได้เพิ่ม ลดรายจ่าย และทำให้มีความมั่นคงทางอาหาร และสวัสดิการของเกษตรกรได้อย่างไร

วัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย เพื่อหารูปแบบการย้ายออกมาอาศัยอยู่ที่นา ไร่ หรือสวน รวมถึงปัจจัยสาเหตุ และผลต่อการย้ายออกมาอยู่อาศัย รวมถึงกิจกรรม ผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการย้ายออกของเกษตรกร

วิธีการวิจัย การวิจัยครั้งนี้ดำเนินการผสมผสานระหว่างงานวิจัยเชิงปริมาณ และเชิงคุณภาพ

ผลการวิจัย พบว่า ปรากฏการณ์ครั้งนี้เรียกว่าการย้ายถิ่นขนาดย่อม ซึ่งมีพัฒนาการมาจากยุค *เฮ็ดไร่เฮ็ดนา เต็มไร่เต็มนา เกษตรผสมผสาน และเผ่าวัวเผ่าไ้* โดยรูปแบบการออกมาอยู่อาศัยมีอยู่ 2 รูปแบบคือ การออกมาอยู่แบบถาวร และการออกมาอยู่แบบประจำโดยไม่เกี่ยวข้องกับฤดูกาล โดยสาเหตุการย้ายออกมาอยู่นอกหมู่บ้านมีปัจจัย 3 ระดับคือ ระดับหมู่บ้าน ระดับครอบครัว และตัวของเกษตรกร ปัจจัยระดับหมู่บ้านนั้นจะเปลี่ยนแปลงไปตามกระแสที่เปลี่ยนแปลงจากภายนอก และถูก

กระตุ้นเสริมจากภายในหมู่บ้าน ซึ่งเกิดจากการเพิ่มขึ้นหรือเปลี่ยนแปลงภายในระดับครอบครัวโดยตรง และไปมีผลต่อการตัดสินใจของเกษตรกรในการออกไปอยู่ที่ทำกินนอกหมู่บ้าน นอกจากนี้จากผลการศึกษาพบว่า ปัจจัยที่ผลักดัน (Push) ให้เกษตรกรออกมาอยู่นอกหมู่บ้านเกิดจากสภาพการเปลี่ยนแปลงภายในชุมชนเป็นหลัก แต่หากทำการพิจารณาถึงสาเหตุการเปลี่ยนแปลงแล้วพบว่า การเปลี่ยนแปลงของครัวเรือนนั้นมีอิทธิพล (Influence) ต่อการเปลี่ยนแปลงชุมชนโดยตรง นอกจากนี้ปัจจัยที่ดึงดูด (Pull Factors) ของเกษตรกรนั้นเป็นปัจจัยที่เกิดจากตัวเกษตรกรเป็นหลัก รวมถึงโอกาส (Opportunity) ที่เกษตรกรมีอยู่ไม่ว่าจะเป็นทรัพยากรที่มีของเกษตรกรเช่นที่ทำกิน รวมถึงปัจจัยจากภายใน ที่เข้ามาสู่ชุมชน

ข้อเสนอแนะปัจจุบันการออกมาอยู่อาศัยอยู่ที่ทำกินนอกหมู่บ้านยังถือว่าพบได้น้อยมากแต่จากการศึกษาในครั้งนี้สามารถบอกได้ว่า ในอนาคตนั้นการออกมาอยู่ที่ทำกินนอกหมู่บ้านนั้นมีโอกาสที่จะขยายตัวออกมาเพิ่มมากขึ้น เนื่องจากการขยายตัวของประชากร และครอบครัวมีเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง (กระทรวงมหาดไทย. 2551, สำนักงานสถิติแห่งชาติ. 2551) และช่วงวัยของสมาชิกภายในครอบครัวก็จะแตกต่างกันมากขึ้นซึ่งจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องมีการศึกษา และวางแผนต่อไปในอนาคตถึงการจัดการและเตรียมการต่อไปสำหรับข้อเสนอแนะจากการศึกษาครั้งนี้ได้ทำการจำแนกออกเป็น 2 ลักษณะคือ ข้อเสนอแนะในเชิงศึกษาต่อไป และข้อเสนอแนะในเชิงนโยบาย

ข้อเสนอแนะเชิงการศึกษา

การสร้างฐานข้อมูลความหนาแน่นของหมู่บ้าน: จากการศึกษาพบว่าปัจจุบันนี้ยังไม่มีหน่วยงาน หรือการศึกษาใดได้ให้ความสำคัญกับความหนาแน่นของบ้านเรือนภายในหมู่บ้าน จนกระทั่งการศึกษาครั้งนี้ได้พัฒนาวิธีการที่สะดวก รวดเร็ว และประหยัดค่าใช้จ่ายในการศึกษา ดังนั้นควรมีการสร้างเป็นฐานข้อมูลเพื่อประโยชน์ในการศึกษาครั้งต่อไป ซึ่งอาจมีการขยายจากพื้นที่ชนบท เข้าไปสู่พื้นที่ตัวเมืองด้วย

การสร้างฐานข้อมูลของเกษตรกรที่อาศัยอยู่นอกหมู่บ้าน: สำหรับการศึกษานี้พบว่าเกษตรกรที่ออกมาอยู่ที่ทำกินนอกหมู่บ้านมีการเปลี่ยนแปลงการทำการเกษตรที่มีความประณีต แต่อย่างไรก็ดีการศึกษาครั้งนี้ยังมีตัวแทนการศึกษาค่อนข้างน้อย ดังนั้นหากมีการทำการศึกษาต่อควรมีการสำรวจ และสร้างเป็นฐานข้อมูลของเกษตรกรที่ออกมาอยู่นอกหมู่บ้านเพื่อใช้ประโยชน์ในการศึกษาด้านอื่นๆ อีกต่อไป เช่น ความหลากหลายทางชีวภาพกับการทำเกษตรประณีตของเกษตรกรที่อยู่นอกหมู่บ้าน เหล่านี้เป็นต้น

ข้อเสนอแนะในเชิงนโยบาย

การขยายตัวของหมู่บ้าน: จากการศึกษาครั้งนี้พบว่าอัตราความหนาแน่นของบ้านเรือนมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นเรื่อย (ผันตามจำนวนประชากร) ดังนั้นการขยายตัวของหมู่บ้านจึงมีโอกาขยายตัวตามมาด้วย ทั้งนี้หากเจ้าหน้าที่ภาครัฐ โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ภาครัฐที่ใกล้ชิดกับประชาชนมากที่สุดคือในระดับส่วนท้องถิ่นจึงจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องมีการเตรียมแผนการรองรับกับการขยายตัวของหมู่บ้าน ไม่ว่าจะด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน อันได้แก่ ไฟฟ้า การคมนาคม น้ำ รวมไปถึงระบบการบำบัดเพื่อลดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมภายในชุมชนด้วย เพราะเนื่องจากชุมชนขยายตัวจะมีหลายปัญหาตามมา เช่น ปัญหาด้านเสียง ขยะ และน้ำเสีย เป็นต้น

การส่งเสริมเกษตรกรของเจ้าหน้าที่ภาครัฐ: เนื่องจากหลายโครงการภาครัฐที่ลงไปสู่ชุมชนส่วนใหญ่จะส่งผ่านไปสู่เจ้าหน้าที่ทำงาน และเจ้าหน้าที่ทำงานจึงประสานงานกับผู้นำชุมชน หรือ

หมู่บ้านโดยโครงการต่างๆ นั้นจะกระจายอยู่ภายในกลุ่ม หรือหมู่คนที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้าน สาเหตุหนึ่งเกิดขึ้นจากการที่เกษตรกรอาศัยอยู่นอกหมู่บ้านนั้นเวลาที่มีการร่วมประชุม หรือลงชื่อเข้ารับการช่วยเหลือจากโครงการต่างๆ นั้นไม่ได้เข้าร่วม อาจเนื่องจากการไม่ได้ยินเสียงประกาศจากหอกระจายข่าวหมู่บ้าน หรือไม่ได้รับข่าวสารภายในหมู่บ้านจึงพลาดโอกาสในส่วนนี้ ทั้งนี้โดยเฉพาะอย่างยิ่งบางโครงการที่จำเป็นต้องดูแล และเอาใจใส่อย่างมาก อาทิ การเกษตรที่ผสมผสาน หรือเทคโนโลยีการทำ การเกษตร เกษตรกรกลุ่มที่อาศัยอยู่นอกหมู่บ้านควรจะได้รับ การพิจารณาในการดำเนินโครงการเหล่านี้ เพื่อเป็นตัวอย่างสำหรับการถ่ายทอด หรือขยายผลการใช้จริง ภายชุมชนอีกด้วย เพราะจะช่วยให้ภาครัฐ ลดความเสี่ยงในการดำเนินโครงการ พร้อมทั้งยังช่วยลดงบประมาณในการดำเนินโครงการด้วย

คำนำ

โครงการศึกษาสาเหตุ และผลจากการออกมาอยู่นาของเกษตรกรจังหวัดขอนแก่นเป็นโครงการย่อยภายใต้ โครงการระบบสนับสนุนการตัดสินใจเพื่อการพัฒนา และจัดการลุ่มน้ำชี ได้รับทุนอุดหนุนทั่วไปมหาวิทยาลัยขอนแก่น ประจำปีงบประมาณ 2553 เพื่อทำการศึกษา โดยระยะเวลาของโครงการวิจัยครั้งนี้เริ่มต้น เดือน พฤศจิกายน 2552 แล้วเสร็จในเดือน พฤศจิกายน 2553

งานวิจัยครั้งนี้มีเป้าหมาย เพื่ออธิบายสาเหตุ และปัจจัยด้านต่างๆที่ทำให้เกษตรกรตัดสินใจออกมาอาศัยอยู่ที่ทำกินนอกหมู่บ้าน และกิจกรรมที่เกษตรกรดำเนินภายในที่ทำกินนอกหมู่บ้านเมื่อเกษตรกรเหล่านี้ออกมาอาศัยอยู่ที่ทำกิน โดยการศึกษาในครั้งนี้เป็นการขยายผล และ/หรือ การต่อยอดจากโครงการศึกษา การศึกษาการเกษตรผสมผสานของเกษตรกรที่ออกมาอยู่นาภายในจังหวัดขอนแก่น ซึ่งได้รับงบประมาณสนับสนุนทุนวิจัยเมื่อปี 2552

ทั้งนี้การศึกษาครั้งนี้จะไม่สามารถแล้วเสร็จได้หากไม่ได้รับความร่วมมือจาก ชาวบ้านทั้ง 11 หมู่บ้านที่ดำเนินการศึกษา รวมถึงเกษตรกรจำนวน 32 รายที่อาศัยอยู่นอกหมู่บ้านที่ดำเนินกิจกรรมเกษตรผสมผสานที่ให้ความร่วมมืออย่างยิ่ง รวมถึงทีมผู้ช่วยวิจัยได้แก่ คุณเพ็ญดาว พิลาธำ คุณสุธาทิพย์ ประทินรัมย์ คุณศิวะพร ศิริเหล่าวัฒนา คุณปิยนุช ศิริมั่งมูล คุณอิศราพร ชมชื่น และทีมงานทุกๆท่าน จึงขอขอบคุณไว้ ณ ที่นี้

คณะผู้วิจัย

20 มกราคม 2555

บทคัดย่อ

การศึกษาค้นคว้านี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษารูปแบบการย้ายออกมาอยู่ที่ไร่นา หรือสวนอย่างถาวร กึ่งถาวร หรือชั่วคราว 2) ศึกษาถึงปัจจัย สาเหตุ และผลต่อการย้ายออกมาอาศัยอยู่ที่นา ไร่ หรือสวนของเกษตรกรที่ยังคงอยู่ในหมู่บ้าน และที่ย้ายออกมาอยู่นอกหมู่บ้าน และ 3) ศึกษากิจกรรม ผลกระทบที่เกิดจากการย้ายออกของเกษตรกร ผลการศึกษาค้นคว้าพบว่าปรากฏการณ์ดังกล่าวเรียกว่าการย้ายถิ่นขนาดย่อม ซึ่งมีพัฒนาการมาจากยุค เอ็ดไฮเอ็ดนา เต็มไฮ่เต็มนา เกษตรผสมผสาน และเฝ้าวัวเฝ้าไถ โดยรูปแบบการออกมาอยู่อาศัยมีอยู่ 2 รูปแบบคือ การออกมาอยู่แบบถาวร และการออกมาอยู่แบบประจำ โดยไม่เกี่ยวข้องกับฤดูกาล โดยสาเหตุการย้ายออกมาอยู่นอกหมู่บ้านมีปัจจัย 3 ระดับคือ ระดับหมู่บ้าน ระดับครอบครัว และตัวของเกษตรกร ปัจจัยระดับหมู่บ้านนั้นจะเปลี่ยนแปลงไปตามกระแสที่เปลี่ยนแปลงจากภายนอก และถูกกระตุ้นเสริมจากภายในหมู่บ้าน ซึ่งเกิดจากการเพิ่มขึ้นหรือเปลี่ยนแปลงภายในระดับครอบครัวโดยตรง และไปมีผลต่อการตัดสินใจของเกษตรกรในการออกไปอยู่ที่ทำกินนอกหมู่บ้านนอกจากนี้จากผลการศึกษาพบว่า ปัจจัยที่ผลักดัน (Push) ให้เกษตรกรออกมาอยู่นอกหมู่บ้านเกิดจากสภาพการเปลี่ยนแปลงภายในชุมชนเป็นหลัก แต่หากทำการพิจารณาถึงสาเหตุการเปลี่ยนแปลงแล้วพบว่า การเปลี่ยนแปลงของครัวเรือนนั้นมีอิทธิพล (Influence) ต่อการเปลี่ยนแปลงชุมชนโดยตรง นอกจากนี้ปัจจัยที่ดึงดูด (Pull Factors) ของเกษตรกรนั้นเป็นปัจจัยที่เกิดจากตัวเกษตรกรเป็นหลัก รวมถึงโอกาส (Opportunity) ที่เกษตรกรมีอยู่ไม่ว่าจะเป็นทรัพยากรที่มีของเกษตรกรเช่นที่ทำกิน รวมถึงปัจจัยจากภายใน ที่เข้ามาสู่ชุมชน และเมื่อเกษตรกรออกมาอาศัยแล้วเกษตรกรเหล่านี้มีการจัดการพื้นที่ทำกินของตนเองเพื่อตอบสนองต่อกิจกรรมต่างๆ ซึ่งเป็นไปในลักษณะการเกษตรผสมผสาน

คำสำคัญ: การย้ายถิ่นขนาดย่อม เกษตรผสมผสาน

ABSTRACT

The report had aims 1) a studies pattern of farmer move out to live permanence, semi-permanent and temporary in farmland 2) a studies factors of farmers move out to live on farmland and farmer live in farmland and 3) a studies activities and affected of farmer move out to live in village. Result; This phenomenal was micromigration, and could classify during of farmers moved were working, full field, integrated farming and raising cattle. Pattern of farmer's live in farmland had 2 were; permanence and semi – permanence. However, factors effected for farmers decision to live in farmland has 3 level are; village, household and personal factors, so village factors will be variant from outside factors add the pull factors inside community are pressure to value in families, the factors also effected to increasing push factors to farmer decision move to live in farmland is community change and so this factor have influence to families of farmer's, so the pull factors to farmers decision to live in farmland is individual and them resources are opportunity to them use decision. After farmer's stay in farmland they will be made intergraded farming.

Keywords: Micromigration, Intergraded

สารบัญ

	หน้าที่
คำนำ	ก
บทคัดย่อ	ข
สารบัญ	ค
สารบัญภาพ	จ
สารบัญตาราง	ฉ
บทที่1 บทนำ	1
ความสำคัญและที่มาของปัญหาที่ทำการวิจัย	2
วัตถุประสงค์ของโครงการ	2
ขอบเขตการวิจัย	2
กรอบแนวคิดของโครงการวิจัย	2
บทที่2	
ระเบียบวิธีวิจัย	4
การเลือกพื้นที่	4
การเก็บข้อมูล	4
การวิเคราะห์ข้อมูล	4
บทที่3	
ปัจจัยที่ทำให้เกษตรกรออกมาอยู่ที่ทำกินนอกหมู่บ้าน	6
ชุมชนอีสานในอดีต	6
ปรากฏการณ์การย้ายออกมาอาศัยอยู่ที่ทำกินนอกหมู่บ้านจังหวัดขอนแก่น	6
ระยะเวลาที่เกษตรกรออกมาอยู่ที่ทำกิน	7
พื้นที่เกษตรกรย้ายออกมาอยู่อาศัย	8
สภาพเศรษฐกิจและสังคม	8
ปัจจัยที่ทำให้เกษตรกรออกมาอยู่นอกหมู่บ้าน	9
บทที่4	
กิจกรรมที่เกษตรกรดำเนินภายในพื้นที่ทำกิน	12
บทที่5	
สรุปและข้อเสนอแนะ	23
สรุปผลการศึกษา	23
ข้อเสนอแนะ	24
เอกสารอ้างอิง	26

สารบัญภาพ

		หน้าที่
ภาพที่ 1.1	กรอบแนวคิดการวิจัย	3
ภาพที่ 2.1	กรอบแนวคิดการวิเคราะห์ข้อมูล	5
ภาพที่ 4.1	Study site in KhonKaen province, Thailand	14
ภาพที่ 5.1	ความสัมพันธ์ของปัจจัยที่มีผลให้เกษตรกรย้ายออกมาอยู่ที่ทำกินนอกหมู่บ้าน	23

สารบัญตาราง

		หน้าที่	
ตารางที่	3.1	ช่วงเวลาที่พบเกษตรกรออกมาอาศัยอยู่นอกหมู่บ้าน	7
ตารางที่	3.2	จำนวนเกษตรกรที่อาศัยอยู่นอกหมู่บ้าน	19
ตารางที่	3.3	การเปรียบเทียบการเกษตรของเกษตรกรที่อาศัยอยู่ใน และนอกหมู่บ้าน	23
ตารางที่	4.1	แสดงการเกิดขึ้นของพืชเชิงเดี่ยวในภาคอีสาน	25